

TOTALITARISMUL ȘI ARTA: CHIPUL FEMEII ÎN PICTURA DIN RSS MOLDOVENEASCĂ

TOTALITARIANISM AND ART: THE IMAGE OF THE WOMAN IN THE PAINTING FROM SOVIET MOLDOVA

Valentina Enachi, dr., conf. univ.
UPS „Ion Creangă” din Chișinău
Valentina Enachi, PhD, associate professor,
SPU „Ion Creangă”, Chișinău
ORCID: 0000-0002-1682-3103

CZU 75(478)-055.2

Abstract

Article aims at identifying artistic approaches in order to create favorable mood of the Soviet regime, the formation of public opinion and mass education using feminine theme. Another objective of the communication is to identify the topics and ways of representing women in fine arts from the perspective of gender political theories.

Key-words: the art, woman, themes, realism, gender, problems

Articolul are drept scop identificarea demersurilor artistice utilizate în artă în vederea creării starilor de spirit favorabile regimului sovietic, a formării opiniilor publice și a educației maselor prin utilizarea tematicii feminine. Un alt obiectiv al comunicării este de a identifica subiectele și modalitățile de reprezentare ale femeii în arta plastică din perspectiva teoriilor politice gender.

Regimurile totalitare ne permit să analizăm procesul artistic dirijat de puterea politică, dat fiind faptul că în astfel de societăți arta are o susținere din partea statului și este folosită ca un instrument ideologic. Conform studiilor, *„arta în perioada sovietică a fost centrată pe stat ca deținător al monopolului de ghidare, organizare și asigurare a dominației sale, ..., fundamentele artei totalitare sunt puse în același timp cu cele ale partidului stat: 1. statul declară arta (și cultura) drept o armă ideologică și un mijloc de luptă pentru putere 2. statul obține monopolul asupra manifestărilor artistice 3. din multitudinea de mișcări artistice, statul alege una, întotdeauna cea mai conservatoare, care răspunde cel mai bine acestor nevoi și o declară oficială și obligatorie. 4. în fine, statul declară război de moarte contra tuturor altor stiluri și mișcări decât cele oficiale, declarându-le reacționare și ostile clasei, rasei, poporului, partidului sau statului, umanității, progresului social sau artistic. ...se naște deci un stil...stilul internațional al culturii totalitare : realismul total.* [7, p. 2]

Scopul studierii anume a imaginilor feminine reese din faptul că societatea contemporană este interesată de problematica de gen, și asta pentru că problema este în incontestabilă tangență cu toate celelalte variabile socioculturale. Tematica gender include și analiza reprezentărilor feminine în diverse domenii (mass-media, cultură etc.). Reflecțiile asupra identității feminine, valorificarea experiențelor sociale ale lor, denunțarea critică a stereotipurilor asupra femeii are o importanță substanțială pentru democratizarea societății. Chipul femeii în arta Moldovei Sovietice poate fi tratat complex doar în contextul cunoașterii realităților din perioada sovietică și al noilor concepții teoretice din domeniul științelor

socioumane, care oferă o deschidere largă spre tratarea și analiza multilaterală a temei. Pentru început menționăm lucru binecunoscut că Republica Moldova, după 1940, s-a aflat sub influența politică și implicit culturală a Uniunii Sovietice în care tratarea chipului feminin se schimbă radical în legătură cu noile realități sociale, politice și ideologice.

Considerente istorice. Imaginarul despre femei este în general construit în funcție de două coordonate, pe de-o parte divinizarea ei, muză pentru poeți și salvatoare a celor aflați în suferință, iar pe de-alta, demonizarea ei într-un proces etern de reproducere a parabolei biblice legate de rolul nefast al Evei. În arta universală este prezent acest construct. Menționăm și faptul că de-a lungul timpului reprezentarea femeii a fost rezervată în mod special barbatului care încerca să prezinte în arta proprie viziune asupra feminității. Existența personalităților artistice femei în arta contemporană a contribuit la diversificarea modelelor de reprezentare feminine.

Imaginea femeilor creată de mitologia culturală sovietică și propagată intens în acea perioadă istorică era destinată scopului de a distruge toate vechile idei despre o femeie apolitică. Apariția proiectului noii femei în cultura sovietică a fost o parte planului de creare a omului sovietic și a revoluției semiotice de schimbare a reprezentărilor asupra Statului Socialist. Structura figurativă a artei a fost influențată de aceste deziderate politice. Percepția ideologiei noi depindea de conștiințele oamenilor. Mentalitățile urmau să fie modificate prin tratarea diferită de cea tradițională a celor mai inerte aspecte ale vieții private și de familie inclusiv a rolurilor de gen. Astfel apare constructul artistic asupra femeii sovietice.

Condițiile referitoare la creația artistică din RSSM au fost pregătite în anii postbelici și au constat în impunerea realismului socialist ca metodă de creație, centralizarea conducerii asupra activității culturale prin Ministerul Culturii, secțiilor de propagandă al CC al PC din RSSM, Uniunii Artiștilor Plastici din Republică, a secțiilor de cenzură ș.a.

În RSS Moldovenească pictura românească deși a fost cunoscută de anumiți pictori, care, și-au făcut studiile la București (M. Gamburg, E. Gamburg) nu a fost popularizată arta în care a fost prezentă imaginea feminină. De la portrete de familie, la aspecte din viața domestică sau socială, la imagini ale maternității, instantanee cu femei misterioase sau cu simple țărânci, o suită de chipuri și siluete cu tâlc din tablourile emblematice ale unora dintre cei mai însemnați artiști români, cum ar fi: Daniel Rosenthal (*"România revoluționară"*), Theodor Aman (*"Țigancă"*, *"După bal"*), Ion Andreescu (*"Femei în parc"*, *"Portret de femeie"* în costum de epocă), Nicolae Grigorescu (*"Nimfă dormind"*, *"Țărâncă din Muscel"*, *"Cap de țărâncă"*), Ștefan Luchian (*"Lăutul"*, *"Lorica"*, *"Safta Florăreasa"*), Nicolae Tonitza (*"Portretul Ecaterinei"* (soția artistului), *"Afizé"*, *"Doamna cu voal"*, *"Îndurerată"*), Theodor Pallady (*"Odaliscă"*), Iosif Iser (*"Portretul unei colombine"*, *"Femeie în fotoliu galben"*), Alexandru Ciucurencu (*"Portretul doamnei Călinescu"*, *"Fată cu pălărie de paie în șezlong"*), Corneliu Baba (portretul *"Luciei Sturdza-Bulandra"*), Sabin Bălașa (*"Naiade"*, *"Pasărea Phoenix"*) nu au fost popularizate. Aceste lucrări erau puțin sau deloc cunoscute de publicul larg din RSS Moldovenească și acest fapt evident a sărăcit fondul imagistic de reprezentări feminine.

Drept criterii de cercetare a problemei vor fi temele, subiectele, mesajele din surse documentare și din albumurile dedicate artelor plastice editate în anii 70-80. "Arta plastică a Moldovei Sovietice". Analiza cantitativă arată că din 48 de autori din domeniul picturii, 6

sunt femeii : Zazerschaia V., Zevina A., Orlova O., Romanescu E., Russu Ciobanu V. Baranovici A. Cercetătoarea V. Ursu spune că în anii 1952 artiștii plastici bărbați dominau componența Uniunii Artiștilor Plastici [5, p.99].

Tematica lucrărilor care vizează chipuri feminine este următoarea : sub genericul conventional: **Femeii lucrătoare:** Baranovici A. "Ameaza "(două femei cu sapa în câmp); Vieru I. "În satul natal ": (O femeie cu puieți de copaci,); Galben S. "Portretul unei colhoznice"; David A. "La culesul poamei", "O fată în vie" , "Amează " (cu femei odihnind); Sevastianov V. "Joiana" -o mulgătoare în grajd; Jancov Gh. "Îndrumătoarea"; Zazerschai V. "Portretul Eroului Muncii Socialiste Valentina Patrașcu maistru al mulsului mecanizat", Catalnicov A. "Portretul cultivatoarei de sfeclă A.M Ciupercă"; Rusu Ciobanu V. "Pământ și oameni" (imagini ale femeilor mulgătoare; Sainciuc G. "La ferma de lapte", Tretienco V. "Portretul unei conducătoare de troleibus", „Fruntașele de la uzina Microprovod ” de G. Sainciuc.

S. Galben *Portret de colhoznică*

Femeia mama prezentă în lucrări cu elemente de tentă umană:

Burea M. „Pământ natal”(femeia mamă cu familia) , Vieru Î. „Fericirea lui Ion”; Zazerschaia V. „Madona” (o femeie cu 3 copii parte a tripticului Femeile Moldovei), Scriitoarea E. Damian de E. Bontea.

Pictorița Zazerschaia V descrie femeia într-un context cultural :„Portretul Mariei Bieșu”, Gamburg M. „Lichidarea analfabetismului”(Două țărance scriind).

Teme existențiale , în care femeile sunt reprezentate în cheie poetică:

Zevina A. „Femeii din nordul Moldovei”; Femeii simbol. Obuh V. „Libertate.” ,Sainciuc G. „Portretul unei eleve”, „Invitație la dans”.

Majoritatea picturilor sunt consacrate temelor sociale ceia ce era în concordanță cu cerințele metodei realismului socialist care avea menirea să îndrume și să îndrepte artiștii de a arăta o societate pozitivă, lipsită de contradicții. Tematica „recomandată“, în dorința de a surprinde specificul și transformările momentului era: „...munca în uzine, fabrici și mine, aspecte ce reflectă prefacerile adânci care se petrec în viața țăranilor muncitori, a tineretului,

aspecte ale luptei pentru pace în țară, portrete reprezentându-i pe „muncitorul fruntaș, țăranul colectivist, intelectualul legat de popor.” [5,p.102].

Astfel paginile albumelor prezintă chipul unei femei lucrătoare. Eroine din domeniul agriculturii :mulgătoare, colhoznice, cultivatoare de sfeclă. Mai puține lucrări cu prezentarea chipurilor femeilor intelectuale. Faptul remarcat de majoritatea cercetătorilor a fost că pictorii erau obligați să trateze temele societății noi, socialiste :tema muncii, viața satului, orașului , raporturilor obștești dictate de morala comunistă. Arta trebuia să reflecte modul de trai și preocupările muncitorului și aliatului său, țăranul care era încadrat în colhoz(citate din presa timpurilor).Caracteristic pentru realismul socialist este așa numitul „erou pozitiv”, care - prin comportamentul său - trebuie să fie modelul „omului de tip nou”, cetățeanului societății comuniste. Realismul socialist se preocupă de crearea omului nou în două ipostaze: educarea publicului, făurirea acelu om nou și reprezentarea omului nou în operele de artă. Spațiul de inspirație al creatorilor era drastic limitat. Din start funcționa cenzura viziunii optimiste a autorului, apoi cea a tematicii și a personajelor. Omul de artă era cel care trebuia să dispună de abilități care să proslăvească munca, dăruirea, devotamentul, responsabilitatea – calitățile cetățeanului unei societăți comuniste.În această cheie funcționa pictura timpului cu mesaje artistice favorabile atât metodei de creație cât și comenzii politicului.

Chipuri de femei prezente în arta RSSM într-un context de familie se găsesc mai rar. Intelectuale rafinate nu găsim. Foarte puține tablouri simbolice. Interesant că și tablouru pur politice sunt puține :”*Întâlnirea armatei Roșii*”(Hamuraru F.) ”*În lupta pentru pace*” cu imagini femei pe fundal. În anii 50 ai secolului XX aceste teme sunt tratate mai des, ce ne dovedește faptul că cultura sovietică avea un nucleu eroic,bine conturat în anii 50 ai secolului XX, care cu timpul s-a micșorat.Nucleul eroic era propagat prin artă ,drept dovezi sunt multe lucrări cu astfel de subiecte din anii 50. În anii 60-80 apar lucrări în care sunt prezente imagini poetice și lirice. Dar în majoritatea sa arta din RSSM rămâne încorsetată în granițele politice a regimului sovietic și a fost expresia și instrumentul de traducere în realitate a idealurilor sociale și politice oficiale a societății. Arta a reprezentat domeniile, temele selectate de regim pentru a fi utilizate în calitate de mijloace de propagandă și manipulare a opiniei publice. Cei de la putere au impus un mod de lectură a realității,care s-a manifestat și în impunerea unor clișee de creație. Chipurile feminine au fost create după modelele adaptate cerințelor ideologiei comuniste. Temele sociale cu eroine ale muncii socialiste, mulgătoarele, colhoznicile sunt cele mai frecvente teme ale creațiilor din domeniul artei plastice.Aceste tablouri păstrează șabloane naturaliste și figurative. Chipul femeii în arta sovietică moldovenească este influențat de ideologia sovietică și confirmă ideia că femeia este lucrătoare și cetățeanca unui stat mare și puternic în primul rând. Aceste teme sunt cel mai des abordate în creația pictorilor sovietici din RSSM. Puțini dintre pictorii autohtoni au putut evita clișeele obligatorii ale esteticii ideologizante. Scenele din viață prezentate în picturi sunt lipsite de profunzime cu tendințe de generalizare și tipizare consideră criticul de artă E.Barbas.

În regimul totalitar arta a fost expresia și instrumentul de traducere în realitatea socială a idealurilor și regulilor de convețuire. Cultura sovietică a avut și rolul de liant al societății. Influența politicului s-a manifestat și în impunerea unor clișee de creație și care a proslăvit

idealurile sociale ale timpului : munca, realizările, succesele, contextul social favorabil omului.

Direcțiile de tratare a problematicii feminine din domeniul artelor plastice al anilor 60 - 80 a secolului XX în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească dovedesc că realitatea a fost reprezentată în cheia favorabilă conducerii politice . Narativele ideologice din arta plastică au fost impuse prin mijloacele artistice și temele lucrărilor care erau strict reglementate.

Tot odată există elemente estetice noi în arta Moldovei, care au fost utilizate în tratarea chipurilor feminine contribuind la inovația și originalitatea artistică a picturii în general. Așa spre exemplu lucrarea lui I.Vieru ”*Fericirea lui Ion*” care constituie azi fondul de aur al artei Moldovei, tablou unde există un decorativism completat de monumentalismul tratării temelor eterne existențiale în centrul cărora se află imaginea femeii.⁶ Lucrările pictoriței A.Zevin în tratarea tematicii de gen au îmbinat calitățile compoziționale ale figurativului cu experimentul coloristic.M Grecu a utilizat metode noi în creația sa, inclusiv în domeniul tematicii de gen ”*Fetele din CiadârLunga*” și ”*Recruții*” ”*Vatră în Bugeac*” sunt lucrări în care se experimentează cu gama cromatică și forme artistice netradiționale.

I.Vieru, *Fericirea lui Ion*

Creația Valentinei Rusu-Ciobanu este o căutare a noilor procedee plastice de expresie în pictură dar și în arta de a prezenta chipul femeiei. Așa spre exemplu”*Portretul studentei M. Brovin*”, O adevărată capodoperă al a prezentării chipului feminin este lucrarea ”*Fata la fereastră*” Pictat într-o manieră liberă, profilul tinerei meditative este luminat de lumina ferestrei,petele fiind accentuate de stratul pastuos al nuanțelor deschise ale culorilor și gradarea stratului prin diluări fin nuanțate a petelor cromatice [6, p.5].

În Adam și Eva (1968), lipsesc completamente tangențe cu normele acceptate ale picturii realiste, stilizarea și cromatica efeverscentă, teatralitatea, devin o prioritate a acestei perioade. Captivantă și originală este istoricul portretelor ‘ ...’*Fata cu ulcior*”, care rămâne în tradițiile picturale ale clarobscurului, deschizându-se prin lumină la începutul deceniului al șaselea, prin ”*Portretul Ilenei Buhnă*” din Cărpineni [6, p.3].

Mijloacelor artistice în tratarea tematicii feminine sunt prezentate prin tendința caracteristică picturii moldovenești din acea perioadă : continuarea tradițiilor artei figurative

pentru care optează majoritatea pictorilor, în care se întrevede estetica totalitară cu codurile și simbolurile sale determinate politic și controlate de putere. Temele tablourilor deseori au avut drept scop de a apăra ideologia socialistă. Operele de artă serveau drept instrumente emoționale pentru a inocula maselor simbolistica ideologiei politice, care era unica deținătoare a adevărului suprem. De aici și relativa monotonie a tematicii lucrărilor [5, p.146]. Pe de altă parte apar elemente experimentale în pictură, care promovează maniere stilistice proprii, distanțate, de realismul socialist cu accente lirice și elemente decorative. Unii pictori au știut să introducă elemente noi estetice în abordarea temelor și exprimau refugiu lor artistic. În creațiile valoroase se atestă predilecția către simbolistica de viață, lume și cosmos.

Aspectele teoriei politice gender și arta

Teoria politică de gen menționează că regimul socialist a promovat o egalitate formală de gen în folosul statului, în care femeii sunt tractoriste, eroine a muncii socialiste, mame cu mulți copii de rând cu bărbații. Democrațiile liberale însă pledează pentru eliminarea inegalităților de facto în societate, în care femeile să aibă acces la deciziile statului și aprobarea politicilor sociale. Ideile feminismului occidental, deși cunoscute sumar în unele cercuri de intelectuali autohtoni nu au fost reprezentate în arta sovietică moldovenească.

Majoritatea lucrărilor favorizează stereotipurile de gen, conform cărora femeia este o persoană lucrătoare și devotată statului cu un mare spirit de sacrificiu. Ea stă cuminte și salvatoare. Femeile, deși se vorbea că sunt în conducerea statului, (prezentate procentual obligatoriu în structurile de stat și de partid) au fost ținute departe de politică și acest fapt este confirmat atât de cercetători cât și de creațiile artistice ale timpului, în care imagini a liderilor politici femei nu se regăsesc. Problemele reale, existențiale ale femeilor din RSS Moldovenească nu au fost abordate în artă, deși erau numeroase. Care sunt ele? Doar o simplă enumerare: problemele autentice ale relațiilor dintre genuri, violența domestică, imposibilitatea de a face carieră din pricina problemelor casnice, relațiile reale în cuplu, suprasolicitarea manageră, comportamentul copiilor, certurile, insultele, amenințările, divorțurile, singurătatea și alte dificultăți ale familiilor și femeilor.

Egalitatea exclusiv retorică a șanselor profesionale a fost un stereotip al societății socialiste. Realitatea era de altă natură. Identitatea feminină a fost construită în baza valorizării producției materiale și mușamalizării lucrului domestic. Puține lucrări au fost consacrate familiei în pictura anilor 60, fiindcă ideea statului a fost propagarea colectivismului care a confiscat viața privată a femeii. Nici opinia publică, nici arta nu a tratat aceste subiecte prin imagini artistice autentice, care ar suscita atenția societății și respectiv a posibilităților dacă nu de aplanare a problemei cel puțin a discuțiilor veridice referitoare la situația și condiția femeii. Dar libertatea de creație este apanajul lumii libere. Artă modernă europeană își permitea totul, studiind mizerabilul și detestabilul. Femeile în aceste creații au fost prezentate non figurativ. Lumea nouă, a incoerenței și ambiguității a cerut o expresie artistică și o filosofie nouă. Artă europeană a răspuns acestor provocări răspunzând prin creații complexe, pe când artă sovietică a ascuns sub paravanul festivismului socialist situația reală, care a dăunat atât artei, făcând din ea un instrument de propagandă și lipsind-o de credibilitate cât și societății în ansamblu. Astfel artă sovietică poate fi considerată drept un instrument de manipulare a

opinieii publice ,care a oferit și un mit referitor la soarta femeiei sovietice,și respectiv a reușit să fortifice regimul socialist. Lucrările artistice și autorii au răspuns acestor deziderate ale statului realizând picturi în care este prezentat chipul unei tovarășe optimiste, pozitive, fără pretenții, tradiționalistă, bine dispuse,harnice,modestă, fără probleme existențiale. O altă fațetă mult propagată în perioada sovietică și discutată azi este umanismul artei sovietice, care afirmă că omul trebuie să se consacre oamenilor, ”să fie om pentru alți oameni”. ”Dezvoltarea multilaterală a personalității, contactul ei armonios cu istoria, cu societatea, cu omenirea este misiunea supremă a artei realismului socialist” [3,p.89].Aceste deziderate erau reflectate în creația artiștilor plastici din RSSM și prin imagini feminine. Pentru mulți oameni arta sovietică a fost atractivă anume datorită accesibilității simple și creării unui ideal feminin bun, umanist și generos.

Concluzii rectilinii referitoare la fenomenul cultural sovietic și respectiv la crearea tipajului femeii nu pot fi unilaterale.Procesul a fost complex. Pictorii trebuiau să execute comanda se stat. Unii s-au conformat total și au avut beneficii, alții au reușit să găsească elemente inovatoare, metaforice în tratarea temelor tradiționale și respectiv să estompeze clișeele regimului. Bineînțeles că imaginea femeii din RSSM prezentată în calitate de colhoznică, plantatoare de sfeclă, specialist în mulsul mecanizat, conducător de troleibus sărăcește și scematizează personalitatea feminină și este unilaterală. Din păcate imagini ale intelectualilor, artistelor, savantelor sunt puțin prezentate în albumurile epocii date. Dar și o abordare mai complexă a personalității feminine este absentă fiindcă metodele de creație erau limitate la cele a realismului socialist. Nu numai femeia în plenitudinea dar și problemele ei reale nu au fost tratate în operele de arta ale epocii socialiste.

BIBLIOGRAFIE

1. АРТА ПЛАСТИКЭ А МОЛДОВЕЙ СОВЕТИЧЕ. К: Тимпул,1987. 147р.И М 753 (10(- 87. 490 3010000-40.
2. БОСК, G. Femeia în istoria EuropeiDin evul mediu pînă în zilele noastre.Iași:Polirom,2002.360p.ISBN:973-681-011
3. BULAT, V. Artă și ideologie.De la ”realismul socialist” la” noua sensibilitate”:1940-2000.Ch:Cartier 2000
4. DRAGOMIR , O. Femei, cuvinte și imagini:perspective feministe.Iași:Polirom, 2012.272p. ISBN:973-681-038-0.
5. URSU, V. Politica culturală în RSS Moldovenească 1944-1956.Ch:Pontos, 2013.292p.ISBN 978-9975-51-501-6.
6. Centenar Valentina Rusu Ciobanu <https://www.arta.md/ro/article/centenar-valentina-rusu-ciobanu> (vizitat la 13 02 2021).
7. Preda E Artă și politică în dictaturi moderne [edu/404332/Artă și politică în dictaturi moderne_Art_and_politics_in_modern_dictatorship_s?email_work_card=title](https://www.arta.md/ro/article/preda-e-arta-si-politica-in-dictaturi-moderne) (vizitat la 13 02 2021).